

AKADÉMIA KLASICKEJ EKONÓMIE 2008/2009

K niektorým aspektom ekonomického rozhodovania (prečo nemôžem byť liberálom)

Ivan Hrebík

5.jún 2009

Ráno s F.A. Hayekom

Niektoré udalosti dokážu vytiahnuť človeka z postele aj proti jeho vôli. Jedny majú globálny charakter ako napríklad zemetrasenie, iné lokálny – príkladom môže byť manželka v sobotu ráno, že treba ísť upratať. Mojou udalosťou bola nedávno krátka zvesť v televízii o tom, že SMS správy v medzinárodnom styku budú lacnejšie¹. Podľa intenzity reakcií na túto udalosť by sa mohlo zdať, že táto udalosť mala lokálny charakter (dokonca je vysoko pravdepodobné, že som bol jediný v to ráno, ktorého táto správa prebrala). Naopak, má globálny charakter a naviac oproti zemetraseniu, ktoré trvá zvyčajne len niekoľko sekúnd a nanajvýš sa v nasledujúcich dňoch niekoľkokrát zopakuje, spomínaná regulácia je len epizódou v lavíne, ktorá sa už dlhú dobu valí Európskou úniou.

Liberálne ladenému ekonómovi sú zrejmé riziká spojené s reguláciami, liberálne ladený človek všeobecne si asi položí otázku, prečo vôbec sa týmto niekto zaoberal. Nespravodlivosť, neprimeraný zisk, neodôvodnené náklady, nezodpovednosť ľudí, sociálne cítenie, egoizmus sú asi najčastejšie argumenty pre zásahy do trhových vzťahov – presnejšie do slobodných medziľudských vzťahov (skutočnosť však býva diametrálne odlišná – mojím hlbokým presvedčením je, že motívom, ktorý viedol k regulácii SMS správ a predtým roamingových hovorov, boli vysoké telefonické účty iniciátorov regulácie).

Nie je však teraz mojím cieľom rozoberať dôsledky regulácií ani motívy ich zavádzania. V tejto súvislosti ma znepokojujú tri veci:

1. Zavádzanie regulácií je tak časté, že sa už stalo akceptovanou normou konania a vlastne aj súčasťou tradície Európskej únie.

2. Argumenty proti reguláciám sa vedú takmer výhradne v rovine ekonomického vysvetľovania dopadov (, ktoré sú naviac v podobných prípadoch veľmi vážne kvantifikovateľné a teda, zrejme, dopredu odsúdené na neúspech), pričom závažnejší aspekt je aspekt etický.²

3. Potrebuje mať človek v základnej intelektuálnej výbave makroekonomické znalosti? Ak je to tak, ako sa to zhoduje s realitou, keď je všeobecné povedomie na úrovni bežného denného nákupu, vždy to tak bolo a niet žiadneho náznaku, že by sa to mohlo zmeniť. Ak to nie je potrebné, stačí sa riadiť bežnými dennými zvyklosťami a morálkou a pritom sa nám jedného dňa nestane, že nebudeme mať čím kúriť, nebude mať kto odvíať smeti...³?

Prvý bod je len konštatovaním skutočnosti, avšak s podtextom, že ide o odraz všeobecného vedomia obyvateľov únie (podstatnej časti), ktorí prijímajú zvyšujúcu sa reguláciu svojho života ako prirodzenú. Druhé tvrdenie nesie podtext otázky o vzťahu morálky a ekonomickej racionality – ktoré kritérium je treba posudzovať primárne? Hľadanie odpovede na túto otázku je predmetom mojej krátkej diskusie s F.A.Hayekom, v ktorej nachádzam aspoň čiastočné odpovede na otázky v bode 3 a nádej, že trend nastolený a diktovaný štátnymi úradníkmi a politikmi a akceptovaný voličmi sa dá zvrátiť ešte pred tým, než ...

¹ Komisarčka pre informačnú spoločnosť a médiá Viviane Redingová

² Príkladom sú napr. zákaz zisku zdravotných poisťovní resp. diskusia na tému starobného dôchodkového zabezpečenia

³ Narážam na stav verejných služieb vo Veľkej Británii v sedemdesiatych rokoch pred nástupom Margaret Thatcherovej a hospodársku situáciu v Rumunsku koncom 80-tych rokov minulého storočia. V tejto súvislosti mi nedá nespomenúť aj anekdotu z r.1988, keď diktátor Nicolae Ceaușescu bol nútený obmedziť používanie elektriny v domácnostiach a vykurovanie v bytoch cez zimu stanovil na 15°C. Vtedy kolovala v našej spoločnosti otázka, čím si svietili Rumuni pred tým než svietili sviečkami – odpoveď: elektrinou. Pre objektivitu treba však podotknúť, že Rumunsko sa tým vlastne dostalo vo vývoji hospodárstva pred vtedajšie Československo.

Prečo nie je konzervatívcom ⁴

Predchádzajúcu stať by som mohol pokojne nazvať Ráno s Adamom Smithom, avšak chcem hovoriť o slobode ako priestore pre ekonomické rozhodovanie a etike vytyčujúcej hranice pre akékoľvek a teda aj ekonomické rozhodovanie a zatiaľčo s Adamom Smithom je spájaný najmä pojem „neviditeľná ruka trhu“, F.A.Hayeka asi najstručnejšie charakterizuje pojem „sloboda“. Hayeka môžem považovať za súčasníka, doba, ktorú žil, je mi blízka a poznanie postúpilo ďaleko za to, čo Adam Smith a jeho súčasníci mohli domyslieť. Adam Smith však žil v dobe, kedy paradoxne akoby bolo jasnejšie, čo je správne a čo nesprávne, čo sa sluší, nesluší, smie, nesmie alebo musí. Sloboda, ktorej ovocím je poznanie, priniesla aj spochybnenie, či existuje iná ľudská hodnota ako sama sloboda⁵. Prejavom toho je aj výrok „morálka je vecou spoločenskej dohody“⁶. Keďže sa už intuitívne neviem stotožniť s posledným výrokom, intuitívne sa označím konzervatívcom (sloboda, morálne hodnoty, zodpovednosť).

Nemôžem však nesúhlasiť s výstižnou charakteristikou konzervativizmu tak, ako ho charakterizuje F.A.Hayek vo svojej úvahe⁷. Základňou pre kritiku konzervativizmu je pre Hayeka významový obsah pojmov konzervativizmus, konzervatívny podporený bežným používaním a chápaním slova konzervatívny: „... jedným zo základných rysov konzervatívneho postoja je obava zo zmien, bázlivá nedôvera k novému ako takému ...“

Z Hayekovej úvahy vyplýva jedna spoločná črta pre konzervatívcov a socialistov – nedôvera vo výsledok spontánneho konania ľudí, tí prví z dôvodu „prečo meniť niečo, čo funguje“ a druhí zo snahy riadiť spoločnosť. Oproti tomu však stojí skúsenosť, poznanie, že poriadok, ktorý jedni chcú chrániť a druhí riadiť, je postavený a dospelo sa k nemu najmä slobodným konaním človeka.

Sám Hayek si však uvedomuje, že pojmy používaním nadobúdajú rôzne posuny, čo ho vedie k tomu, aby sa vyčlenil medzi prúdmi, ktoré sa zvyknú označovať liberálne. Rovnako sa musel vysporiadať so samotným pojmom sloboda, keď písal Ústavu slobody. S pojmom konzervativizmus je to podobné. Najslávnejší konzervatívci druhej polovice 20-teho storočia Margaret Thatcherová a Ronald Reagan priviedli na svet zásadné zmeny na princípoch viery, morálky (vrátane osobnej slobody, povinnosti a zodpovednosti, ochrany vlastníctva) a tradície. Sú títo dvaja a s nimi všetci, ktorí zdieľajú ich hodnoty na inom vrchole pomysleného trojuholníka (konzervativizmus, liberalizmus, socializmus) ako F.A.Hayek, nebodaj rovnako vzdialení ako je Hayek od socialistov? Alebo sa mýlim ja a so mnou všetci, ktorí označujú týchto dvoch politikov ako konzervatívcov a v skutočnosti ide o liberálov (samozrejme v zmysle Hayekovho liberalizmu)?

„Sloboda v konzervatívnom myslení nehrá prvoradú úlohu, ako je to napríklad u liberálov“, píše Igor Paulíček vo svojom článku⁸. Žiada sa mi doplniť „... je však jednou z kľúčových hodnôt“. Akceptovanie pravidiel slobody nie je doménou liberalizmu. Opačne, výrok Russella Kirka „*Súbor názorov, ktorý nazývame konzervativizmom, nie je ničím iným ako potvrdením normálnosti v spoločenských veciach.*“⁹ pohodlne zahrnie aj liberalizmus¹⁰.

⁴ Friedrich A. HAYEK: Prečo nie som konzervatívcom 01.02.1993 (v českom preklade Romana Jocha)

⁵ Samozrejme dajú sa nájsť názory, ktoré relativizujú aj túto hodnotu – príkladom je marxistická ideológia, ktorá chápe slobodu ako poznanie nevyhnutného.

⁶ Iveta Radičová v prezidentskej kampani

⁷ Friedrich A. HAYEK: Prečo nie som konzervatívcom 01.02.1993 (v českom preklade Romana Jocha)

⁸ Igor Paulíček: Idea konzervativizmu, Čas. Impulz, číslo 4/2008

⁹ Igor Paulíček: Idea konzervativizmu, Čas. Impulz, číslo 4/2008

V čom je teda rozdiel medzi týmto konzervativizmom a liberalizmom Hayeka? Z formálneho hľadiska má liberalizmus¹¹ jasne definovanú štruktúru vychádzajúcu z individuálnej slobody a zodpovednosti, konzervativizmus ju nemá – dovoľm si ho preto charakterizovať pojmami, o ktoré sa snád' najčastejšími opiera – morálka, morálne hodnoty, viera, tradícia, zodpovednosť. Sloboda je jedna z morálnych hodnôt. Žiadnemu z týchto pojmov sa však liberalizmus nevyhýba, naopak predpokladá ich a opiera sa o ne.

Pokúsme sa nájsť, v čom spočíva odlišnosť obidvoch názorov a aký význam má (najmä) pre praktický život.

Sloboda, morálne hodnoty, zodpovednosť

Východiskovým bodom v mojej úvahe o vzťahu slobody a morálky, je téza, že sloboda ako možnosť voľby je človeku daná „geneticky“. V tomto priblížení ide o samotnú schopnosť človeka rozhodnúť sa medzi alternatívami a to bez ohľadu na stav biologických pudov, ktoré sú v konečnom dôsledku výsledkom chemických resp. všeobecnejšie fyzikálnych procesov. Bez existencie takejto „naturálnej“ slobody je aj táto „diskusia“ len fikciou. „Naturálna“ sloboda je prirodzenou hodnotou, takou akou je biologická schránka človeka¹². Hayek hovorí o slobodnom rozhodovaní (v Ústave slobody používa slovo „freedom“) jedine o vzťahoch človeka k človeku a jediným porušením slobody voľby, je vylúčenie nátlaku. Stanovením obmedzenia na uplatnenie slobody voľby v medziľudských vzťahoch, posúva pojem naturálnej slobody do polohy morálnej hodnoty, keď možno hovoriť, čo je správne alebo nesprávne, dobré alebo zlé. Kritériom je sloboda (freedom).

Ak správne rozumiem Hayekovmu liberalizmu, chápe morálku „...ako dlhodobu evolučne vyvinuté pravidlá, ktoré sú nezávislé od cieľov jednotlivcov a slúžia na vytváranie spontánneho poriadku“¹³. Nepoznám však odpoveď, do akej miery je evolučný proces vytvárania pravidiel procesom prispôsobovania a nakoľko poznávania. To nie je problém liberalizmu, ale aj každého iného pohľadu na svet. Ak sa nechceme dostať do bludného kruhu relativizmu, musíme akceptovať v evolučnom procese aj poznávaciu zložku. Ale keďže v poznávacom procese zisťujeme hodnoty a pravidlá, ktoré sú platné nielen v tom danom okamihu, ale boli platné aj predtým, ako boli objavené a budú platiť aj naďalej, ide o absolútne hodnoty. Výnimkou v tomto procese poznávania nie je ani sloboda (freedom). Rôzne otázky Kto je človek, Čo je zmyslom života, Čo je sloboda a podobne si ľudia kladú už dlho. Len málo z týchto bazálnych otázok našlo aspoň nejakú odpoveď. Medzi takými sú aj otázky spojené so slobodou. Bádanie zatiaľ vyvrcholilo ucelenou koncepciou Hayekovho liberalizmu, ktorý dáva odpovede na mnohé otázky. Kritériami pre akúkoľvek hypotézu (a Hayekov liberalizmus sa dá chápať aj ako hypotéza) je jej neprotirečivosť¹⁴, úplnosť¹⁵ a reálnosť¹⁶. Vyslovím názor, že prvú a tretiu požiadavku Hayekov liberalizmus spĺňa,

¹⁰ Čarovná univerzálnosť uvedeného výroku má za následok, že pokiaľ by ste požiadali filozofa o jeho posúdenie, dopadnete podobne, ako keď požiadate nezamestnaného lekára o posúdenie Vášho zdravotného stavu – určite Vám nájde niečo, čo sa Vám nebude páčiť.

¹¹ Ďalej keď budem hovoriť o liberalizme, budem mať na mysli, liberalizmus tak, ako sa vyčlenil Hayek vo svojej úvahe, pokiaľ budem hovoriť o konzervativizme, potom v zmysle výroku Russela Kirka.

¹² Samozrejme, že by sme mohli hovoriť o tom, že schopnosť sa rozhodovať, mať možnosť voľby je tiež morálnou hodnotou, keďže človek môže prísť o túto schopnosť napr. závislosťou na drogách.

¹³ Peter Gonda: Ekonomické a etické základy slobodnej spoločnosti: východiská manažérskej etiky (In: Plátková G. a kol.: Etika v manažmente. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov, 2008) str.21

¹⁴ Neprotirečivosť znamená, že v rámci danej hypotézy sa neodvodnia protirečivé tvrdenia

¹⁵ Úplnosť požaduje úplné vysvetlenie všetkých javov v rámci oblasti, o ktorej sa vyjadruje

¹⁶ Reálnosť je požiadavka, aby hypotéza vysvetľovala skutočnosť. Príkladom nereálnej teórie je vedecký komunizmus, ktorý riešil problém vzácnosti tým, že predpokladal, že ľudia budú v komunizme uvedomelí a budú spotrebúvať len toľko, koľko potrebujú.

o druhej mám hlboké pochybnosti. Moje presvedčenie je (a v tom sa asi zhodnem s konzervatívami), že existujú aj ďalšie hodnoty, ktoré sú vo vzťahu k slobode neutrálne, ale ktoré sú rovnako dôležitým merítkom správnosti konania človeka ako je sloboda.

Rovnako závažným problémom, s ktorým sa neviem stotožniť v Heyekovom liberalizme je pojem zodpovednosti. Zodpovednosť je spoločným bodom konzervatívcov aj liberálov. Sloboda ako morálna hodnota je v liberalizme nadradená ostatným hodnotám: „Liberalizmus je politickou filozofiou, ktorá považuje za kľúčovú hodnotu ľudskú slobodu. Táto sloboda je však neustále spojená so zodpovednosťou, ktorú jednotlivec musí za svoje činy niesť.”¹⁷ „Píšu autori v 1.časti Abeceda liberalizmu nazvanej Čo je liberalizmus. Keďže v definícii sa nespomína, iná hodnota, voči ktorej sa vyvodzuje zodpovednosť, môžem dedukovať, že liberalizmus sa postaví k porušeniu iných mravných hodnôt a zodpovednosti neutrálne, pokiaľ sa neporušia pravidlá slobody a naopak. Možno som príliš skeptický v tejto otázke, pretože ľudia „vyznavači Hayekovho liberalizmu”, ktorých poznám, dokážu byť zásadovejší v “neliberálnych” morálnych otázkach ako ja. Nemôžem však s čistým svedomím sa prihlásiť k liberalizmu (Hayekovmu) a súčasne tvrdiť, že sloboda nie je vždy tým kľúčovým kritériom pre morálne rozhodovanie.

Ako byť človekom a nezomrieť od hladu

Otázka sa zvyčajne kladie obrátene, či je možné úspešne podnikat', budovať kariéru a zostať pritom čestným človekom. Zámerne som otázku otočil, aby som zdôraznil etiku (vrátane hodnoty slobody).

Hayekova liberálna teória poukazuje na to, že pokiaľ etika spoločnosti (tá praktická) aplikuje pravidlá slobody, potom „stačí byť človekom“ a „smrť hladom nehrozí“. Výhodou nášho kresťansko-židovského priestoru je, že morálka aspoň deklaratívno-právne zahŕňa podstatné požiadavky slobody tak, ako ich definuje teória. Tu by som sa odvolal najmä na katolíckeho filozofa Michaela Novaka, ktorý dlhodobo poukazuje na kompatibilitu kresťanskej morálky s trhovým mechanizmom¹⁸.

Na Zemi nájdeme rôzne kultúry, niektoré považujeme za relikty evolúcie, iné sú živou, aktívnou súčasťou diania na zemi a vzájomne sa odlišujú v morálnych pravidlách. Rozvoj práve kresťansko-židovských kultúr im priniesol ekonomickú prevahu, nedáva však odpoveď na to, či je aj šťastnejšia. Je však ďaleko nad rámec možností tejto úvahy, čo len okrajovo sa dotknúť tejto zaujímavej témy. Zostanem preto doma, kde každý rozvíja svoje predstavy o šťastí v rámci kultúry, ktorú spoločne zdieľame.

Vyššie som spomínal, že oficiálna etika sa snaží aspoň deklaratívne dodržiavať základné podmienky slobodného trhu a dokonca aj ošetriť ich právnymi normami. Optimistická odpoveď na otázku z titulu tejto state však predpokladá ich reálnu aplikáciu v živote (inými slovami, nie je dôležité, čo je napísané, deklarované, ale aká je skutočnosť). A nejde len o politikov, ktorí príliš často zabezpečujú svoj súkromný krátkodobý prospech kupčením so slobodou vlastných voličov. Formálne je to slabá stránka konzervativizmu, ktorý hovorí o rovnocennosti slobody s ďalšími hodnotami ako napr. solidarnosť, humanita, ktorých obsah je určený len intuitívne a keďže vo vnímaní konzervativizmu ide o nezávislé rovnocenné hodnoty od slobody, dôsledky odvodené z „neliberálnych“ hodnôt môžu byť v ostrom protiklade s pravidlami slobody a naopak. Ak sa v celej úvahe skoro vôbec nezaobieram socialistickými resp. rôznymi etatickými názormi (nie som si istý, či náhodou nejde o to isté), je to preto, že východiská týchto názorov považujem za hlboký omyl a jediným ospravedlnením či už politikov alebo ich voličov je, že nevedia, čo činia. Individualizmus je

¹⁷ Martin Chren, Dalibor Roháč: Abeceda liberalizmu, Nadácia F.A.Hayeka, Bratislava, 2001, str.6

¹⁸ Napr. The Catholic Ethic and the Spirit of Capitalism (1993).

prirodzený, z toho vyplýva individuálna sloboda a s ňou spätá individuálna zodpovednosť, neexistuje žiaden spoločný záujem, pokiaľ ten záujem nemajú všetci, existuje záujem jednotlivca alebo záujem väčšiny. Sú zodpovednosti jednotlivca, ktoré ani väčšina ani všetci nemôžu prevziať a naopak, jednotlivec sa týchto zodpovedností nemôže vzdať. Spoločnosť sa môže správať tak, že mu umožní svoju nezbaviteľnú zodpovednosť naplňať ľahšie alebo mu môže vytvárať prekážky. Ako príklad použijem zodpovednosť jednotlivca za zabezpečenie v starobe. Alebo ho spoločnosť považuje za schopného niesť túto zodpovednosť a nechá ho konať podľa vlastného uváženia alebo ho spoločnosť paušálne považuje za neschopného - naopak často sa dopočuje, že je nezodpovedný. Tá druhá možnosť je hlboko nemorálna a to bez ohľadu na to, ktorá alternatíva zabezpečenia je ekonomicky výhodnejšia. Rozdiel medzi liberálnym postojom a konzervatívnym sa tu zhoduje (obidva názory sa zhodujú v nemorálnosti potlačenia osobnej slobody a naplňania osobnej zodpovednosti). Odlíšenie medzi nimi bude spočívať asi v odpovedi liberála a konzervatívca na otázku, čo však v prípade, že sa dotýčanému nepodarí zabezpečiť si existenciu v starobe. Liberál asi odpovie, že to závisí od morálnych hodnôt, ktoré bude vyznávať v tom čase spoločnosť. Konzervatívec síce bude musieť s týmto názorom súhlasiť, ale dodá: „Bude nemorálne, ak Vás nechajú na ulici.“ Ďalším problémom etatického riešenia dôchodkového zabezpečenia (mám pri tom na mysli priebežný systém dôchodkového zabezpečenia), je ten, že podstata tohto systému spočíva v dohode súčasných voličov s ich vlastnými zástupcami o tom, že iní ľudia v budúcnosti budú povinní platiť im dôchodok a pritom väčšina tých iných ľudí nie je zúčastnená ani na tejto dohode (nemajú ešte volebné právo) prípadne ešte nie sú ani na svete. Takáto dohoda je akceptovateľná len v prípade, ak by neexistovala iná možnosť riešenia. Ináč je nemorálna a to bez ohľadu, ktorý systém je ekonomicky výhodnejší. Liberál aj konzervatívec musí byť nespokojný so súčasným stavom aj 2. piliera, pretože existujú aj iné možnosti sporenia (vrátane nesporenia) a keďže odvody sú povinné, ide o neopodstatnený zásah do slobody jednotlivca a teda ide o nemorálne riešenie.

Zámerne hodnotím systém dôchodkového zabezpečenia z morálneho hľadiska. Verejná diskusia o dôchodkovom zabezpečení sa viedla a vedie z pohľadu ekonomickej výhodnosti. Predikovať skutočnú výhodnosť v ekonomike na tak dlhé obdobie je v podstate nemožné, avšak skúsenosti a znalosti hovoria jasne v prospech individuálnej zodpovednosti a slobody. Čo však v prípade, ak naše vedomosti nám budú hovoriť v prospech ekonomiky v protiklade s morálkou? Striktne z liberálnej teórie vyplýva, že ak takáto situácia nastane, porušenie morálky nespočíva v porušení pravidiel slobody a preto protirečenie je v inej hodnote. Keďže hodnota slobody je nadradená iným morálnym hodnotám, odpoveď je zrejماً. Pre konzervatívca neexistuje paušálna odpoveď. Jediným riešením (aj to len do budúcnosti) je nájsť chybu v princípoch alebo odvodzovaní dôsledkov.

Záver

Premýšľam o zakladateľoch trhu, jeden z nich sa určite volal Adam, bolo to niekedy pred desaťtisíc rokmi (alebo dvadsaťtisíc... možno dávnejšie, neviem presne, už si nepamätám), ten druhý neviem ako sa volal. Ten Druhý mal „niečo“, čo Adam chcel (možno to potreboval) a Adam Druhému navrhol, aby to „niečo“ vymenil za dve „takéto“, ktoré Adam držal v ruke. Druhý sa zamyslel a usúdil, že výmena mu stojí za to, keďže „niečo“ nepotreboval tak veľmi, aby sa toho nemohol vzdať a Adamovo „takéto“ nemal (a ešte k tomu Adam mu ponúkal dve, aj keď Druhý skúsil získať tri, ale to len tak naoko). Tí dvaja sa rozišli obaja spokojní, keď Adam získal „niečo“ čo nemal a to len za dve „takéto“ a pritom keby Druhý naliehal, možno by dal aj tri. Rozišli sa a pritom nemysleli na dôsledky ich konania, nemali potuchy o katallaktických pravidlách a zrejme ich dodržiavali – to je moje a to zas tvoje, akceptovali slobodu toho druhého (ináč by nemohli byť zakladateľmi trhu)... a netušili čo všetko bude nasledovať z ich obchodu.

Premýšľam, keby sa eurokomisárka narodila aj s úradom v čase, keď žil Adam s Druhým a usúdila by, že dve „takéto“ je veľa za jedno „niečo“. Musela by prísť za nimi (televízia ešte vtedy nefungovala) a prikázala by Adamovi, že musí predať jedno „takéto“ za jedno „niečo“. Z niekoľkých variant následného vývoja vyberám:

1. Druhý sa rozčúli a povie, Mne to „takéto“ nestojí za to a odíde preč, čoho následkom bude, že eurokomisárka príde o úrad, keďže nevznikne trh

2. Naoko sa zatvária, že príkaz akceptujú, avšak Druhý si vymôže dodatočné dve „takéto“ ako rizikovú prirážku, následkom čoho je budúcnosť úradu nejasná, pretože nevieme, či by sa chcelo Adamovi drieť na dodatočné takéto.

3. Obrátia sa ku komisárke a v ich jazyku jej povedia: „A Vy madam, čo sa do toho staráte. Nemáte čo iné robiť?“ a dokončia obchod. Paradoxne pre eurokomisárku by bola najvýhodnejšia tretia verzia pretože len touto cestou vznikne v budúcnosti jej úrad. A najúžasnejšie na celom príbehu je to, že ani jeden z nich, keď zakladal trh, nemyslel na nič iné len na to, že chcel urobiť obchod, o televízii nemal ani potuchy, komisárku by si ešte vedel predstaviť, ale ani jeden z nich si nedokázal predstaviť, že niekto bude ešte hodinu po východe slnka v posteli.

Nebol to ďalší atak na slobodu, ktorý ma prebral v to ráno. Bol to pocit moci, absencia úcty a skromnosti, ktorý na mňa dýchol vtedy z tej správy. Morálka je základným vodítkom v živote, nemôžeme byť všetci odborníkmi v teórii liberalizmu ani v inej vede a ak morálka nedokáže ukázať smer, „kde je sever“... Pritom verím, že sever nie je tam kam ukazuje strelka, ale že strelka ukazuje na sever.

POUŽITÁ LITERATÚRA

Friedrich A. HAYEK: „Proč nejsem konzervativcem.“ (v českém překladě Romana Jocha),
Občanský Institut, 01.02.1993

Friedrich A. HAYEK: *The Constitution of Liberty*, The University of Chicago, 1960

Igor Paulíček: „Idea konzervativizmu“, *Čas. Impulz*, číslo 4/2008, Bratislava

Peter Gonda: „Ekonomické a etické základy slobodnej spoločnosti: východiská manažérskej etiky.“ (In: Platková G. a kol.: *Etika v manažmente*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov, 2008)

Martin Chren, Dalibor Roháč: *Abeceda liberalizmu*, Nadácia F.A.Hayeka, Bratislava, 2001